

ТЕРМІНОЛОГІЯ ГУМАНІТАРНИХ ЗНАНЬ

УДК 81'42+81'22

Соломія Альбота

Національний університет «Львівська політехніка»

СИМВОЛ VS ОБРАЗ: ДО ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ

© Альбота С. М., 2016

У статті розглянуто питання співвідношення понять символу й образу. Основну увагу звернено на тлумачення символу й образу в різних гуманітарних студіях, яке дозволяє виявити особливості цих термінів. Заналізовано терміни «символ» й «образ» у семіотиці та культурології. Виявлено взаємозв'язок термінів «художній образ» і «художній символ» у теорії літератури. Згідно з підходами до вивчення лінгвістичних термінів обґрунтовано їхню термінологічну варіативність.

Ключові слова: українська мова, символ, образ, термінологічна варіативність, символічність, художній образ, знак, інтерпретант, поняттєва інтерпретант, культурна інтерпретант

The article deals with the correlation between the notions of symbol and image. The main attention is paid to the interpretation of symbol and image in various areas of Humanities, which allows to reveal substantial features of these terms. The terms “symbol” and “image” in semiotics and cultural studies have been analyzed. The interrelation of the terms “artistic symbol” and “artistic image” in literary theory has been discovered. According to the approaches to the study of linguistic terms, their terminological variability is substantiated.

Keywords: Ukrainian language, symbol, image, terminology variance, symbolism, artistic image, sign, interpretant, notional interpretant, cultural interpretant.

Суть проблеми. У мовознавстві донині дискутують щодо понять «символ» та «образ». Недиференційоване вживання цих понять зумовлено їхньою багатоаспектністю.

Аналіз останніх досліджень. Досліджували поняття розглядали чимало науковців (О. Куцик, О. Сімович, Н. Арутюнова, О. Лосев, П. Кретов, К. Свасьян, А. Астаф'єва), проте питання термінологічної варіативності основних цих термінів у гуманітарних студіях є й досі відкритим.

Метою цієї статті є виявити точки перетину термінів символу й образу з опорою на їхнє походження, ознаки та функції.

Виклад основного матеріалу. Грецьке дієслово *symballō* вказує на збіг, з'єднання, злиття, зустріч двох начал у чомусь одному. Відповідно, символ – це знак єдності [19, с. 329]. А. Тахо-Годі обґрунтовує, що символ, розділений на рівні частини, доконечно має з'єднатися в щось третє, і це третє не є механічно зіставлене ціле, а зовсім нова цілісність, у якій можна розпізнати безліч прихованих якостей і властивостей [19, с. 334]. Лінгвосеміотичний підхід до вивчення символу оперто на

його тлумачення як сукупності знака, об'єкта й інтерпретанти: символ є знаком, значиною якого є певний знак іншого знака, що засвідчує раціональність символічного вираження і пояснено як засіб переходу плану вираження у план змісту [25]. На основі розгляду трихотомії інтерпретант знака за Н. Андрейчук [2, с. 66], і складників символу [1] стверджуємо, що мовний символ є особливим типом мовного знака, який є єдністю мовної форми («ім'я» символу), змісту («тіла» символу, яке представлене понятійним і символічним шарами) й інтерпретанти, яка виконує функцію змістовно-оцінного впорядкування «тіла» символу.

Згідно з культурологічним підходом символ є пам'яттю культури, оскільки він є вісником інших культурних епох. Його властивістю є активне корелювання з культурним контекстом і трансформування під впливом останнього [15, с. 192]. У символах завжди є щось архаїчне, оскільки вони мають здатність зберігати в згорнутому вигляді значні тексти з минулого. Символ пронизує синхронний зріз культури по вертикалі, оскільки походить із минулого і прямує в майбутнє [15, с. 192]. Символ є «поняттям, тотожним знакові», оскільки символ розкривається через знак, проте символ відрізняється від нього тим, що «смісл символу не має прямої вказівки на денотат» [11].

У теорії літератури структура символу, «поєднуючи» предмет і смисл, рівночасно «поєднує» людей, які зрозуміли цей смисл [10, с. 827]. Смисл символу не дано, а задано: його не можна розтлумачити, застосовуючи логічної формули, а можна лише пояснити, зіставивши його з іншими символічними поєднаннями [10, с. 827]. Наприклад, якщо Фавст у К. Марло є символом гріха, то і гріх є символом. Це ускладнює інтерпретацію символу, яка є завданням інтерпретатора-лінгвіста.

Термін «образ» також має грецьке коріння (εἶδος – вид, зовнішність, образ, вигляд [8, с. 460]). На думку Н. Арутюнової, у слов'янських мовах «образ» має корінь, схожий до дієслова «різати» й «вирізати» щось, тобто надавати субстанції форми [3, с. 314]. Ч. Пірс, який виокремлює знаки-ікони, знаки-індекси і знаки-символи [17]. Іконічні знаки схожі до тих предметів і явищ, які вони позначають, а знак-символ необов'язково матиме щось спільне з означником [17]. У знаках-іконах розрізняють «гіпоікони», які поділяють на три типи: образи, схеми й метафори [16]. Отже, образ належить до знаків-ікон, оскільки має подібність з об'єктом: «означуване представляє «прості якості» означувального» [22], а символ – до знаків-символів, оскільки він є умовним знаком, чий денотат пов'язано конвенційно через значення з формою. Проте, на думку Р. Якобсона такий поділ знаків за Ч. Пірсом є умовний, образ може набувати символічності й навпаки [24].

Як зазначає Н. Арутюнова, образ – психологічне явище, опирається на предметний світ, а символ – функційний, переносить точку опори у світ смислів [3, с. 340]. Образ – це чуттєве споглядання, лише «спосіб сходження» до ідеї [18, с. 111].

У теорії літератури образ розглядають як форму естетичного освоєння дійсності; конкретне чуттєве подання і втілення ідеї [12]. На думку О. Лосева, художній образ невіддільний від символічності: якщо його позбавити символічності, це означатиме позбавлення його того самого предмета, образом якого він і є [14, с. 144]. Створити художній образ – це вміння виявити й виразити загальну ідею, смисл події, часу, доби в конкретній дії, а властивість образу виражати щось відмінне, яке перебуває поза ним, виступати як «інобуття» слугує основою символізації в мистецтві [9, с. 47]. На думку С. Р. Вартазаряна художній образ – це чуттєва реальність мистецтва, це певний смисл. Художній образ також є фіксованим у зображенні способом оцінювання зображуваного, отже, він ідеальний і надчуттєвий [7, с. 148].

Художній символ допомагає налагодити зв'язок між абстракціями й чуттєвістю, безмежним і кінцевим, загальним і одиничним, він є засобом функційної деформації зображуваних явищ для того, щоб вирізнити в них загальне, суттєве й головне. Але для того, щоб виконати ці функції, художній символ має бути зрозумілим, приступним, природним і здатним швидко асоціативно відтворювати символізований зміст. Символ може вказувати на новостворені тенденції, уособлювати їх до того, як вони отримують цілковите осмислення – виступати як «інтуїтивний» образ, який передбачає нові

події [9, с. 48]. Відмінність мовного й художнього символізму полягає за Л. Ф. Чертовим у тім, що художній символ виявляється не так засобом комунікації між автором і реципієнтом, як приводом для вільного смислетворення в свідомості останнього [23, с. 135].

Художні образи можуть ставати символами, якщо за декодування літературного тексту образ набуває характеру стійкого повторення [6; 21], наприклад, образ Фавста є символом проданої дияволові душі. Символ є «картинним зображенням із переносним значенням», перше з яких слугує лише засобом вираження ідей [13]. Символ народжується для «вираження несказанного шляхом співвідношень між зовнішнім світом і світом наших мрій» [13], оскільки символів властивий глибокий задум. Наприклад, символісти трьома головними складниками твору вважали містичний зміст, символи й розширення поля художнього сприйняття [20, с. 8]. У поезії символісти розуміли символ як натяк, відштовхуючись від якого свідомість читача мала б самостійно проникнути в «невимовлені» ідеї автора, його «таємні думки» [5, с. 283]. Символічні засоби – алегорії, метафори, художні умовності й інше – не мають обертатись на самоціль, голу схему. Символічні твори вважають довершеними лише завдяки їхній піднесеності та глибини тих абстрактних категорій, які уособлено в символах [20, с. 11]. Запропоновані А. Астаф'євою види символічної образності (образ-символ, символічна ситуація, символічна картина й оточення) як засіб психологічного зображення передають переживання персонажів, їхні зовнішні реакції або ж стосунки, які їх викликали [4, с. 116].

Символи можуть ставати основою образів. Образотворча функція символів полягає не лише в тому, що вони є об'єктами зображування, чогось «картинного», але й в тому, що, співвідносячись із поняттям, виражаючи його, символ викликає в свідомості ланцюжок асоціацій, які пробуджують уявлення про конкретні речі, властивості та стосунки, на основі яких з'явилися поняття [20, с. 15].

Термін «художній символ» пов'язаний із терміном «художній образ»: для останнього художній символ є духовим ядром, яке дозволяє реципієнтові досягнути авторовий смисл. Художній символ є глибинним завершенням образу. Для художнього символу роль художнього образу зводиться до засобу розкриття конкретно зображуваних явищ. Образ вичерпується баченням, а символ виходить за межі лише одного бачення, і зводиться до останнього лише аспектом свого чуттєвого ества [18, с. 112–113]. Це означає, що підхід до ідеї провокує образ, але безпосередньо ідею розкриває символ. Термінологічна варіативність символу й образу зумовлена їхньою безпосередньою взаємодією: художній символ допомагає розширити смислову перспективу твору на основі сприйняття художніх образів.

Висновки. У розглянутих галузях науки символ тлумачать як знак, який позначає щось і водночас як художній образ, що відображає закріплену за ним ідею. Мовний символ є одним із типів знака, що здатний породжувати смисли й розрахований на їхнє приближене розкриття через мислення інтерпретатора. У семіотиці символ постійно збагачується розвитком своїх смислів на відміну від образу, якому властиве споглядання. У лінгвсеміотиці образ розглядаємо як продукт поняттєвої інтерпретанти, тобто результат споглядання об'єкта і формування уявлення про нього; а символ – на рівні культурної інтерпретанти, тобто результат розгортання культурно маркованих смислів знака.

Отже, символ та образ розрізняють за характером процесів їхньої інтерпретації: культурно-оцінна – у першому випадкові, понятійна – у другому. Термінологічну варіативність символу й образу пояснює характер їхньої взаємодії: смисли символу видозмінюються і поглиблюються завдяки насиченості перцептивних образів, які є в його основі; а образне сприйняття вдосконалюється завдяки символічності.

1. Альбота С. М. Символ ФАВСТ у «Трагічній історії життя та смерті доктора Фавста» Крістофера Марло / С. М. Альбота // *Нова філологія*. – Вип. 61. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – С. 6–9.
2. Андрейчук Н. І. Інтерпретанта як людський чинник мовного семіозису / Н. І. Андрейчук // *Мовознавство*. – К., 2012. – № 3. – С. 65–74.
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М., 1998. – С. 313 – 346.
4. Астафьева А. Символическая образность как средство психологического

изображения / А. Астафьева // *Проблемы художественной формы*. – Л., 1974. – С. 109–118. 5. Брюсов В. *Избранные сочинения* / В. Брюсов. – М. : Гослитиздат, 1995. – Т. 2. – 283 с. 6. Бутырин К. М. *Проблема поэтического символа в русском литературоведении (19–20 вв.)* / К. М. Бутырин // *Исследования по поэтике и стилистике*. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. – С. 248–260. 7. Вартазарян С. Р. *От знака к образу*. – Ереван : Изд-во АН АрмССР, 1973. – 199 с. 8. *Древнегреческо-русский словарь* : в 2-х т. / гл. ред. И. Х. Дворецкий. – М., 1958. – Т. 1. – 1043 с. 9. Коришун А. М. *Теория отражения и эвристическая роль знаков* / А. М. Коришун, В. В. Мантатов. – Изд-во Московского ун-та, 1974. – 214 с. 10. *Краткая литературная энциклопедия* : в 9 т. / гл. ред. А. А. Сурков. – М., 1971. – Т. 6. – 1040 с. 11. *Культурология. Энциклопедия* : в 2-х т. / гл. ред. С. Я. Левит. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2007. – Т. 2. – 1392 с. 12. *Литература и язык. Современная иллюстрированная энциклопедия* / гл. ред. А. П. Горкин. – М. : Росмэн, 2006. – 584 с. 13. *Литературная энциклопедия : Словарь литературных терминов* : в 2-х т. / гл. ред. Н. Бродский. – М., Л. : Изд-во Л. Д. Френкель, 1925. – Т. 1. – С. 1–576. 14. Лосев А. Ф. *Проблема символа и реалистическое искусство* / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1976. – 368 с. 15. Лотман Ю. *Символ в системе культуры* / Ю. Лотман // *Статьи по семиотике и топологии культуры*. – Таллинн : Александра, 1992. – С. 191–199. 16. *Основные понятия семиотики Пирса* / Ин-т лингвистических исследований РАН [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iling.spb.ru/pdf/nl/basic.html#ms4>. 17. Пирс Ч. *Избранные философские произведения* / Чарльз Пирс. – М. : Логос, 2000. – 448 с. 18. Свасьян К. А. *Проблема символа в современной философии : Критика и анализ* / К. А. Свасьян. – М. : Академический Проект ; Альма Матер, 2010. – 224 с. 19. Тахо-Годи А. А. *Греческая культура в мифах, символах и терминах* / А. А. Тахо-Годи, А. Ф. Лосев. – СПб, 1999. – 714 с. 20. Уваров Л. В. *Символизация в познание* / Л. В. Уваров. – М., 1971. – 128 с. 21. Уэллек Р. *Теория литературы : литературная критика* / Р. Уэллек, О. Уоррен. – М. : Прогресс, 1978. – 328 с. 22. Усманова А. Р. *Знак иконический (или иконичность)* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.countries.ru/library/semiotic/znak_icon.htm. 23. Чертов Л. Ф. *Знаковость: опыт теоретического синтеза идей о знаковом способе информационной связи* / Л. Ф. Чертов. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1996. – 338 с. 24. Якобсон Р. *Язык в отношении к другим системам коммуникации* / Р. Якобсон // *Избранные работы*. – М. : Прогресс, 1985. – 445 с. 25. Pierce Ch. S. *Logic as Semiotic : The theory of Signs* // *Semiotics. An Introductory Anthology* / Ed. with introductions by R. E. Innis. – Bloomington : Indiana University Press, 1985. – P. 4–23.